

уч. ред. А. Г. Семенов]. – Донецьк: Каштан, 2003. – 404 с.

8. Шамхалов Ф. И. Государство и экономика: бизнес и власть / Ф. И. Шамхалов. – М.: Экономика, 1999. – 414 с. – (Системные проблемы России).

9. Хто кого любить в українському парла-

менті. Інформаційно-політичний портал 4 влада [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://4vlada.net/.../khto-kogo-lob-yu-v-ukrainskomu-parlament>.

Статья поступила в редакцию 07.06.2011

О.О. СТРИЖАК, к.е.н., доцент,
Харківський національний економічний університет,
О.О. ПОНОМАРЕНКО, к.е.н., доцент,
Харківський національний економічний університет

БАЗОВІ ІНСТИТУТИ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

Моделі економічного зростання та аналіз отриманих з їх допомогою емпіричних даних свідчать про те, що в сучасних умовах прискорення науково-технічного прогресу економічний розвиток суспільства вже неможливий без розвитку людини. Тенденції, що відбуваються у нинішньому суспільстві, свідчать про неоднозначність впливу економічного розвитку на людину. В деяких країнах, які демонструють сталі темпи економічного зростання останніми роками, положення їх громадян значним чином не покращилося, а середні показники зростання доходу не відображують дійсного розподілу цього доходу у суспільстві, спрямування його на покращення життя населення. Саме тому ефективним відгуком на спроби оцінити стан людини в економіці та соціальному житті виявилася розробка концепції людського розвитку в рамках Програми розвитку ООН.

Теоретичне підґрунтя концепції людського розвитку було закладено Махбубом-уль-Хаком [26-27], Десаї М. [23] та Сеном А. [16], вагомий внесок у розповсюдження ідей людського розвитку зробили Родрігес Ф. [28], Фукуда-Парр С. [24-25], Стюарт Ф. [29-30], та ін. Окремі аспекти людського розвитку стосовно перехідних економік розглянуто у працях Безтелесної Л. І. [24-25], Грішнкової О. А. [2], Докторовича А. [4], Лібанової Е. [7-8], Макаряна А. С. [9], Марцинкевича В. І. [10-11], Мочерного С. [12], Нестерова Л. [14], Томчука Н. В. [19] тощо.

Однак, незважаючи на підвищення інтересу науковців до проблем людського розвитку, багато актуальних питань досі залишаються відкритими. Зокрема, чому країни з приблизно однаковим рівнем доходу мають суттєві відмінності у людському розвитку; чому за однакових стартових умов одні країни домоглися

суттєвих успіхів у людському розвитку, а інші – ні; чому спроби перенести інституційні та політичні рішення, які виявили свою ефективність в окремих країнах, в інші часто виявляються невдалими тощо.

В цьому контексті на особливу увагу заслуговують питання з'ясування інституційних умов людського розвитку, а саме – дослідження складу та визначення функцій базових інститутів людського розвитку, що і складає мету даного дослідження.

В загальному вигляді людський розвиток – це процес розширення можливостей вибору на всіх стадіях суспільного розвитку, серед яких основними є: довгий час вести здоровий спосіб життя, отримання освіти, доступу до ресурсів, необхідних для забезпечення нормального життєвого рівня, участі у житті спільноти.

Методика вимірювання людського розвитку вперше була запропонована в рамках Програми розвитку ООН в 1990 р., де був представлений вимірювач людського розвитку – індекс людського розвитку (ІЛР), а в наступних доповідях – уточнений механізм обчислення індексу розвитку людського потенціалу (ІРЛП). ІРЛП, який розраховується щорічно для більшості країн світу, надає уявлення про стан не лише розміру доходу у суспільстві, але й спрямування цього доходу на підтримання та розвиток базових потреб людей, забезпечення гідного рівня життя, стану здоров'я, освіти, рівності, свободи, демократії тощо. У загальному вигляді ІРЛП розраховується за формулою середньої геометричної (до 2010 р. – середньої арифметичної) індексу тривалості життя, індексу рівня освіченості та індексу скоригованого реального ВВП на душу населення (до

© О.О. Стрижак, О.О. Пономаренко, 2011

2010 р. – ВВП). Кожен з показників покликаний кількісно виразити один з ключових напрямів (вимірів) людського розвитку. Ці показники періодично переглядаються та вдосконалюються, проте ключові виміри людського розвитку залишаються незмінними відтоді, як Махбуб-уль-Хак та Мегнад Десаї винайшли ІЛР, а ПРООН включила його у свою доповідь 1990 року.

При розрахунку ІРЛП за оновленою методикою 2010 р. для кожного з показників були встановлені фіксовані мінімальні і максимальні величини:

1) очікувана тривалість життя при народженні – 20 і 83,2 років (до 2010 р. 25 і 85 років);

2) середня тривалість навчання – 0 і 100 % (до 2010 р. рівень грамотності дорослого населення);

3) очікувана тривалість навчання – 0 і 100 % (до 2010 р. сукупна питома вага загального контингенту учнів);

4) Валовий національний доход (ВНД) на душу населення (PPP \$) – 163 \$ і 108211 \$ (до 2010 р. реальний ВВП на душу населення (PPP \$) 100 \$ і 40000 \$).

Уявлення про мінімальний рівень освіти виправдано тим, що суспільства можуть існувати без формальної освіти. Базовий рівень доходу, необхідний для виживання і становить 163 дол. США, - це найменше значення, досягнуте будь-якою країною за наявними історичними даними (Зімбабве, 2008 р.).

Для будь-якого з компонентів ІРЛП індивідуальні показники розраховуються за формулою:

$$I_i = \frac{X_i - X_{i_{\min}}}{X_{i_{\max}} - X_{i_{\min}}}, \quad (1)$$

де X_i – це фактичне значення показника;

$X_{i_{\min}}$ – мінімальне значення показника;

$X_{i_{\max}}$ – максимальне значення показника.

Індекс очікуваної тривалості життя при народженні визначається за формулою:

$$I_{\text{Життя}} = \frac{X_{\text{Життя}} - 20}{83,2 - 20}, \quad (2)$$

де $X_{\text{Життя}}$ – очікувана тривалість життя при народженні населення.

Для сфери освіти рівняння (1) застосовується до обох субкомпонентів, в результаті чого розраховується їх середнє геометричне, після чого рівняння 1 використовується повторно. Це еквівалентно застосуванню рівняння 1 безпосередньо до середнього геометричного цих двох субкомпонентів.

Індекс скоригованого ВНД на душу населення обчислюється за формулою:

$$I_{\text{Доход}} = \frac{\ln X_{\text{ВНД}} - \ln 163}{\ln 108211 - \ln 163}, \quad (3)$$

де $X_{\text{ВНД}}$ – величина ВНД на душу населення на рік в дол. США за паритетом купівельної спроможності (PPP \$).

ІРЛП є середнім геометричним трьох індексів вимірів:

$$I_{\text{РЛП}} = I_{\text{Життя}}^{1/3} \times I_{\text{Освіта}}^{1/3} \times I_{\text{Доход}}^{1/3} \quad (4)$$

Вираження (4) передбачає неповну взаємозамінність всіх вимірювань ІРЛП. Таким чином, воно враховує одне з найсерйозніших заперечень щодо формули лінійного агрегування, яка допускала повну взаємозамінність вимірювань при використанні середньоарифметичного.

Індекс розвитку людського потенціалу, який дорівнює 1, буде мати країна, в якій середня тривалість життя дорівнює 83,2 рокам, ВНД на душу населення (за ПКС) становить 108211 доларів США, в якій 100 % населення є грамотними, а всі, хто досяг відповідного віку, відвідують початкову або середню школу, навчаються у вищому або середньому навчальному закладі. Найближче сьогодні до цього показника знаходиться Норвегія, ІРЛП якої дорівнює 0,938 (за даними 2010 р.).

Індекс розвитку людського потенціалу, який дорівнює 0, буде мати країна, в якій середня тривалість життя дорівнює 20 рокам, ВВП на душу населення (за ПКС) дорівнює 163 доларам США, в якій 100 % населення безграмотні, і ніхто не отримує ніякої освіти. Найближче до цієї крайності перебуває сьогодні Зімбабве, ІРЛП якого дорівнює 0,140 (за даними 2010 р.).

Величина ІРЛП служить критерієм поділу країн на групи з різним рівнем людського розвитку. Країна знаходиться в групі з дуже високим доходом, якщо її ІРЛП розташований у верхній квартилі, у групі з високим доходом, якщо її ІРЛП знаходиться між 51-ою і 75-ою процентилею, у групі з середнім доходом, як-

якщо її ІРЛП знаходиться між 26-ою і 50-ою процентилею і до групи з низьким доходом, якщо її ІРЛП знаходиться в нижній квартилі. До 2010 р. використовувалися в основному абсолютні, а не відносні порогові значення.

Використання оновленої методології розрахунку ІРЛП з використанням нових індикаторів і нової функціональної форми призвело до суттєвих змін. Застосування середнього геометричного дало більш низькі значення індексів, причому найбільші зміни відзначені в країнах з неоднаковим розвитком вимірювань. Середньосвітовий Індекс в 2010 р. зріс до 0,68 з 0,57 у 1990 р., продовжуючи слідувати тенденції до підвищення з 1970 р., коли він становив 0,48. Це збільшення відбиває сукупний приріст майже на чверть індикаторів здоров'я та освіти і подвоєння доходу на душу населення. У всьому світові люди мають сьогодні вищий рівень освіти, ніж будь-коли раніше. Так, тривалість навчання у 1960 р. для середньої людини у віці 15 років або старше становила менше 4 років, а до 2010 р. цей показник на глобальному рівні подвоївся, а в країнах, що розвиваються, майже потроївся (з 1,9 до 6,4 років). З моменту випуску першої ДРЛ в 1990 р. середня тривалість навчання зросла на два роки, валове охоплення населення освітою – на 12%, а грамотність підвищилася з 73 до 84%. З 1970 р. в жодній країні не відзначалося зниження грамотності або тривалості навчання. Освіта охопило набагато ширші маси людей: з 1960 р. частка тих, хто відвідує школу, зросла з 57% до 85%. Це означає, що багато країн досягли успіхів у сфері освіти, принаймні, відповідно до традиційного ІРЛП [3, с. 36]. Отже, за останні десятиліття у багатьох (хоч і не у всіх) країнах люди домоглися стабільного, довгострокового прогресу у сфері здоров'я та освіти.

Останні дослідження показали, що кореляція між змінами доходу і змінами рівнів здоров'я та освіти за останні 40 років виражена слабо. Найбільш вірогідним поясненням цього факту є те, що сьогодні країни, які розвиваються, стикаються з процесами і можливостями, відмінними від тих, що переважали в минулому. Тому використання тих самих рекомендацій, які виявили свою ефективність в минулому, не завжди доцільно за іншої інституційної структури суспільства, оскільки сумісні з прогресом політики і реформи значно різняться за інституційними умовами і залежать від структурних та політичних обмежень.

Як зазначено в останній Доповіді про

людський розвиток, «всі економіки включено в межі соціальних інститутів, і не існує незалежної від цих інститутів ринкової системи, що саморегулюється» [3, с. 20], при цьому «велике значення для досягнення певних результатів мають країнові чинники – такі, як інститути, географія, політика...» [там же, с. 31].

Багато країн домагаються позитивних результатів в довгостроковій перспективі, роблячи акцент на здоров'ї та освіті; інші прагнуть до швидкого економічного зростання, хоча інколи завдають великої шкоди екологічній стійкості. Однак часто спроби «трансплантації» інститутів, які виявили свою ефективність в минулому, в інші країни виявляються невдалими. Отже, істотний вплив на розвиток, в тому числі і людський, мають інститути, що діють у суспільстві.

У більшості економічних підходів щодо визначення інститутів вони ототожнюються з системою правил та норм, прийнятих у суспільстві. Так, Норт Д. характеризує інститути як правила, механізми, що забезпечують їх виконання, та норми поведінки, які структурують взаємодії між людьми, що повторюються [15, с. 73]. Аналогічної думки дотримується Флігстін Н., який ототожнює інститути з правилами та змістами, що поділяються учасниками взаємодії, та такі, згідно з якими розуміється, що люди знають про їх існування, чи що вони можуть бути усвідомлені [22, с. 122]. Схожі погляди демонструє Нестеренко А., який зазначає, що інститути – це формальні чи неформальні правила людської поведінки в економічній, соціальній чи будь-якій іншій сферах [13, с. 308]. Використовують цей напрямок дослідження і інші вчені. Зокрема, Корнейчук Б. формулює поняття інститутів як прийнятих в суспільстві правил взаємодії індивідів, що склалися в процесі розвитку культури та визначають звичний спосіб організації тієї чи іншої сфери суспільного життя [6, с. 9], а Ткач А. як сукупність, що складається з правил і зовнішнього механізму примушення індивідів до виконання усталених правил [18, с. 26].

Отже, можна стверджувати, що *інститут* – це набір формальних і неформальних правил, що регламентують відносини між людьми. Окрім цього, інститут є системою чи механізмом примушення щодо виконання цих правил, тобто *інститут* можна визначити як організаційне закріплення суспільних відносин в формі певних соціальних організацій. Такий підхід реалізує Ходжсон Дж., який засвідчує, що інститут – це різновид структур, що нале-

жать соціальному простору: вони представляють собою зміст суспільного життя; значна частка взаємодій та діяльності людей структурована в термінах явних та неявних правил, не порушуючи загальноприйнятих в науковій літературі традицій, ми можемо визначити інститути як системи соціальних правил, що устоялися та загальноприйняті, які структурують людську взаємодію [20, с. 28]. Скоробагатов А. визначає інститути як механізми, що забезпечують координацію та стимулювання [17, с. 102]. На неоднозначності цього поняття наполягає Колодко Г., який пише, що у вузькому сенсі інститути – це правила економічної гри – в даному випадку ринкової гри, встановлені законом та організаціями, які забезпечують виконання цих правил всіма економічними суб'єктами, використовуючи стимули, винагороди та покарання. Під всіма розуміються і державні, й недержавні організації, підприємс-

тва держсектора, що зникає, та приватного сектора, що розширюється, внутрішні та зовнішні агентства, які оперують у відкритій економіці, фінансові посередники та брокери, а також домашні господарства [5, с. 40-41].

Таким чином, категорія інституту в економічній літературі не має однозначного тлумачення, вона охоплює широкий спектр економічних й неекономічних відносин та чинників, які притаманні будь-якій системі господарювання. Інститути забезпечують передбачуваність результатів певної сукупності дій й привносять в економічну діяльність відповідну сталість.

Для визначення інституційних умов людського розвитку нами було виділено базові інститути людського розвитку та визначено їх основні функції (табл. 1).

Таблица 1

Базові інститути людського розвитку

Інститут	Функція
Інститут охорони здоров'я	Зниження захворюваності та смертності, забезпечення можливостей продуктивно працювати та заробляти кошти для забезпечення гідного життя
Інститут освіти	Розширення творчих можливостей та свобод, забезпечення кращого здоров'я, надання можливостей більше заробляти та отримати кращу роботу
Інститут формування доходу	Забезпечення доступу людей до ресурсів, необхідних для отримання їжі, житла, одягу та більш широких можливостей у житті
Інститут демократії	Забезпечення політичної, економічної, культурної свободи, гарантування та захист основних громадянських прав і можливостей, увага до потреб меншин
Інститут ЗМІ та зв'язку	Забезпечення права голосу маргіналізованим групам, підвищення рівня демократизації суспільства, розповсюдження демократичних форм і процедур, розгортання процесів громадянської участі у житті суспільства
Інститут соціальної справедливості	Викорінення бідності та подолання нерівності, в тому числі гендерної, забезпечення доступу всіх верств населення до послуг з охорони здоров'я та освіти
Інститут безпеки	Захист від бідності, репресій, фінансових та економічних криз, природних катастроф, хвороб, епідемій, нещасних випадків

Як видно із табл. 1, основні функції базових інститутів людського розвитку знаходяться у тісному взаємозв'язку, тобто забезпечення високого рівня людського розвитку неможливо за умов зосередження уваги на одному окремому інституті. Формування ефекти-

вної основи людського розвитку можливо лише шляхом реалізації всіх інститутів у взаємодії. Лише таким чином можливо реалізувати на практиці основні ідеї людського розвитку.

Для визначення впливу інститутів на людський розвиток в Україні розглянемо осно-

вні тенденції в цій сфері. Розрахунки ІРЛП для України були вперше включені у Звіт ПРООН з людського розвитку у 1993 р. На тому етапі Україна посідала 45 місце й була віднесена ПРООН до країн з високим рівнем людського розвитку. З того часу її показники та рейтинг значно погіршилися, Україна перебувала серед країн із середнім рівнем людського розвитку до 2009 р. Головною причиною цього спаду стала глибока економічна криза 1990-х, хоча свій внесок зробили і зміни у методології обчислення ІРЛП, а також розрахунок ВВП (надалі – ВНД) за паритетом купівельної спроможності. Кількість країн, для яких розраховується ІРЛП, з часом також змінювалася. Після економічного відновлення, яке почалося у 2000

р., у рейтингу України за ІРЛП відбулося відносне покращення: з 80 місця у 2000 р. країна піднялася до 77 місця у 2004 р., однак лише у 2010 р. вона потрапила до групи країн з високим рівнем розвитку людського потенціалу.

В 2010 р. розрахунки щодо ІРЛП було здійснено для 169 за статистичними даними станом на 2008 р. Україна ввійшла до групи країн з високим рівнем розвитку людського потенціалу 0,710. Очікувана тривалість життя при народженні склала 68,6 років, середня тривалість навчання – 11,3 р., очікувана тривалість навчання – 14,6 р., ВНД на душу населення 6535 дол. ПКС. ІРЛП України за період з 1990 по 2008 рр. представлено у табл. 2.

Таблиця 2

Індекс людського розвитку України, 1990–2008 рр..

Рік Звіту ООН	Рік моніторингу	ІРЛП України	Світовий ІРЛП	Рейтинг України за ІРЛП	Кількість країн у рейтингу ІРЛП
1	2	3	4	5	6
1993	1990	0,800	–	45	177
1998	1995	0,748	0,772	102	174
1999	1997	0,721	0,706	91	174
2000	1998	0,744	0,712	78	174
2001	1999	0,742	0,716	74	162
2002	2000	0,754	0,722	80	173
2003	2001	0,766	0,722	75	175
2004	2002	0,777	0,729	70	177
2005	2003	0,766	0,741	78	177
2006	2004	0,774	0,741	77	177
2007/ 2008	2005	0,788	0,743	76	177
2008	2006	0,789	...	84	...
2009	2007	0,796	0,753	85	182
2010	2008	0,710*	0,624*	69	169

Джерело: <http://hdr.undp.org>

... – дані відсутні

* – менше значення показника ІРЛП отримано завдяки використанню оновленої методики розрахунку

Інформація про ІРЛП України, за період з 1998–2008 рр. представлена у табл. 3.

Як видно із даних табл. 2-3, високий рівень людського розвитку в Україні забезпечу-

ється в основному завдяки індексу рівня освіченості, за яким Україна не поступається розвиненим країнам.

Таблиця 3

ІРЛП України, 1998–2008 рр.

Значення показників	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2007	2008
Очікувана тривалість життя при народженні (років)	69,1	68,1	68,1	69,2	69,5	66,1	66,1	67,7	68,2	68,6*
Письменність дорослого населення (%)	99,6	99,6	99,6	99,6	99,6	99,4	99,4	99,4	99,7	99,7*
Показник охоплення всіма типами освітньої діяльності (%)	78	77	77	81	84	86	85	86,5	90,0	98,4*
ВВП на душу населення (доларів США, за ПКС)	3194	3458	3816	4350	4870	5491	6394	6848	6914	6535*
Значення індексів										
Індекс тривалості життя	0,73	0,72	0,72	0,74	0,74	0,69	0,69	0,711	0,720	...
Індекс освіти	0,92	0,92	0,92	0,93	0,94	0,95	0,94	0,948	0,96	...
Індекс ВВП на душу населення, ПКС	0,58	0,59	0,61	0,63	0,65	0,67	0,69	0,705	0,707	...
Індекс розвитку людського потенціалу (ІРЛП)	0,744	0,742	0,761	0,766	0,777	0,766	0,774	0,788	0,796	0,710*
Рейтинг	78/174	74/162	80/173	75/175	70/177	78/177	77/177	76/177	85/182	69/169

Джерело: підготовлено на основі даних щорічних глобальних Доповідей ПРООН про людський розвиток за 2000–2010 рр.

... – дані відсутні;

* – розраховано за оновленою методикою.

Слід зазначити, що якісна освіта – один з головних факторів фінансової захищеності і водночас саме освіта є надзвичайно важливим чинником економічної нерівності. Сьогодні в Україні соціально-економічний статус тісно пов'язаний з рівнем освіти: якщо серед осіб з повною вищою освітою частка бідних становить 11%, осіб із середніми доходами – 35%, а заможних – 7,5%, то серед тих, хто має лише повну загальну середню освіту (тобто не має системної професійної підготовки) бідних 29%, осіб із середніми доходами – 18%, а заможних – 2%.

Наявність вищої освіти у 2,3 разу знижує ризик бідності і в 1,6 разу підвищує імовірність отримання середніх доходів, значною мірою впливає і на спосіб життя, зокрема споживчу поведінку. Так, серед осіб з вищою освітою значно більше тих, хто робить заощадження – 14% проти 6% серед людей, які не мають навіть середньої освіти. Населення з вищою освітою витрачає більшу частину коштів (навіть за їх обмеженості) на навчання своїх дітей. Серед тих, хто за допомогою банківських кредитів будує собі житло, особи з вищою освітою становлять близько 90% [21, с. 23].

В інших сферах людського розвитку в Україні прогресу не спостерігається. Так, показник тривалості життя в Україні впав нижче рівня 1970 р., причинами чого є епідемія ВІЛ та високий рівень смертності серед дорослого населення у перехідних економіках (з цією ж проблемою стикнулися Білорусь та Російська Федерація). Вкрай низьким залишається і рівень ВНД на душу населення. Для подолання цих негативних наслідків переходу до ринкової економіки стратегія майбутнього економічного розвитку України має бути зорієнтована на реалізацію базових принципів людського розвитку. Це означає, що соціальний вимір має пронизувати економічні плани і економічну політику на всіх рівнях, значною мірою визначаючи їх.

Отже, на наш погляд, формування інституційних основ людського розвитку повинно базуватися на посиленні базових інститутів людського розвитку в таких напрямках:

1) інституту охорони здоров'я в напрямку зупинення поширення ВІЛ/СНІДУ, алкоголізму та наркоманії, забезпечення якісними послугами всіх верств населення, впровадження системи страхової медицини;

2) інституту освіти в напрямку підвищення якості освітніх послуг, створення сис-

теми безперервного розширення та оновлення знань;

3) інституту формування доходу в напрямку забезпечення справедливого рівня оплати праці (оскільки в Україні основним джерелом доходу членів суспільства є заробітна плата та заробітки), справедливого розподілу виробничих активів і доходів на прибуток;

4) інституту демократії в напрямку забезпечення можливостей вибору в усіх сферах, більш широкій реалізації всіх видів громадянських свобод, в тому числі економічної;

5) інституту ЗМІ та зв'язку в напрямку забезпечення доступу до Інтернету віддалених сільських районів, підвищення рівня комп'ютеризації шкіл, зменшення цензури в ЗМІ, сприяння розвитку громадських незалежних ЗМІ;

6) інституту соціальної справедливості в напрямку збільшення прошарку середнього класу, подолання нерівності та бідності, в першу чергу, за рахунок створення робочих місць, реформування системи пенсійного забезпечення;

7) інституту безпеки в напрямку зменшення травматизму на робочих місцях, формування антикризових заходів на державному рівні.

Реалізація вищенаведених заходів дозволить забезпечити інституційні основи людського розвитку України на довгострокову перспективу. Створення умов для всебічного розвитку людини як основної мети руху суспільства повинно залишатися основним завданням держави, оскільки не тільки економічний розвиток важливий для країни, але й забезпечення можливостей її мешканців в сфері освіти, охорони здоров'я, реалізації основних прав і свобод тощо. При цьому для формування сталих інституційних основ людського розвитку, на наш погляд, необхідно визначитися з системою оцінки впливу базових інститутів на людський розвиток, що є перспективою для подальших досліджень в цьому напрямку.

Література

1. Безтелесна Л. І. Ринкові механізми управління людським розвитком : монографія. – Рівне : НУВГП, 2006. – 309 с.
2. Грішнова О. А. Людський розвиток : навч. посібн. // – К. : КНЕУ, 2006. – 308 с.
3. Доклад о развитии человека 2010. Реальное богатство народов: пути к развитию человека / Пер. с англ.; ПРООН. – М.: Издательство

«Весь Мир», 2010. – 244 с.

4. Докторович А. Смысл и методика расчета индекса развития человеческого потенциала // Российский экономический журнал. – 2001. – № 8. – С. 89–91.

5. Колодко Г. Институты, политика и экономический рост // Вопросы экономики. – 2004. – № 7. – С. 35–50.

6. Корнейчук Б.В. Институциональная экономика. – М.: Гардарики, 2007. – 255.

7. Лібанова Е. М., Боліла Т. В., Горемікіна Ю. В. та ін. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: монографія, – К.: Ін-т демографії та соц. дослідж., 2008. – 315 с.

8. Лібанова Е. М., Василик А. В., Власенко Н. С. та ін. Людський розвиток в Україні: можливості та напрями соціальних інвестицій: монографія, – К.: Ін-т демографії та соц. дослідж., 2006. – 355 с.

9. Макарян А. С. Глобализация и человеческий потенциал: демографическое измерение. Международный аспект. – М.: ЗАО “Издательство “Экономика”, 2003. – 160 с.

10. Марцинкевич В. И. США: человеческий фактор и эффективность экономики. – М.: Наука, 1991. – 240 с.

11. Марцинкевич В. И., Соболева И. В. Экономика человека – М.: Аспект Пресс, 1995. – 286 с.

12. Мочерний С., Устенко О. Людина та закони її розвитку // Економіка України. – 2004. – № 9. – С. 14–22; № 10. – С. 17–26.

13. Нестеренко А. Н. Экономика и институциональная теория / Отв. ред. акад. Л. И. Абалкин. – М.: Эдиториал УРСС. – 2002. – 416 с.

14. Нестеров Л. Человеческий потенциал: новые измерители и новые ориентиры // Вопросы экономики. – 1999. – № 2. – С. 90–102.

15. Норт Д. Институты и экономический рост: историческое введение // THESIS, 1993. Том 1. Вып. 2. – С. 69–90.

16. Сен А. Развитие как свобода / Пер. с англ. под ред. и с послеслов. Р. М. Нуреева М.: Новое издательство, 2004. – 432 с.

17. Скоробагатов А. Институты как фактор порядка и как источник хаоса: неинституционально-посткейнсианский анализ // Вопросы экономики. – 2006. – №8. – С. 102–118.

18. Ткач А. А. Інституціональна економіка. Нова інституціональна економічна теорія. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с

19. Томчук Н. В. Еволюція наукових поглядів на людський розвиток // Економічна теорія. – 2005. – № 3. – С. 95–105.

20. Ходжсон Дж. Что такое институты // Вопросы экономики. – 2007. – № 8. – С. 28–48.

21. Цілі Розвитку Тисячоліття. Україна – 2010. Національна доповідь. – К.: 2010. – 108 с.

22. Экономическая социология: Новые подходы к институциональному и сетевому анализу. – М.: “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 2002. – 280 с.

23. Desai M. Testing Monetarism. – London: Frances Pinter, 1981.

24. Fukuda-Parr S. The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen’s Ideas on Capabilities // Feminist Economics. – 2003. – № 9(2–3). – P. 301–317.

25. Fukuda-Parr S. Has the Human Development Approach Influenced Policy? The Case of World Bank Flagship Reports // Indian Journal of Human Development. – 2007. – № 1(1). – P. 153–160.

26. Mahbub ul Haq. The Poverty Curtain: Choices for the Third World. – Columbia University Press. 1976. – 247 p.

27. Mahbub ul Haq. Reflections on Human Development. – Oxford University Press. – 2nd edition. 1999. – 324 p.

28. Rodriguez F. The Anarchy of Numbers: Understanding the Evidence on Venezuelan Economic Growth // Canadian Journal of Development Studies. – 2006. – № 27(4). – P. 503–529.

29. Stewart F. Horizontal Inequality: Two Types of Trap // Journal of Human Development and Capabilities. – 2009. – № 10(3). – P. 315–340.

30. Stewart F. Power and Progress: The Swing of the Pendulum // Journal of Human Development and Capabilities. – 2010. – № 11(3). – P. 371–395.

Статья поступила в редакцию 11.06.2011